

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ ΑΓΓΕΛΗ

*Χριστιανισμός και Ισλαμισμός
στα χρόνια του Αλή - πασά
στα Γιάννενα*

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

2005

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ ΑΓΓΕΛΗ

**ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ
ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ**

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

2005

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 49854
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 7-10-2005
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 230.4953 ΑΓΓ

Κωδ. εγ: 6984

ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΣ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ
ΑΙΩΝΙΑ ΑΤΣ

ISBN: 960-85873-4-4

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αφιέρωμα στην Κόνιτσα	7
Πρόλογος	9
Εισαγωγή	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ιστορική αναδρομή στην πόλη των Ιωαννίνων

1.1. Γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής και της πόλης των Ιωαννίνων	15
1.2. Η ονομασία της πόλης των Ιωαννίνων	17
1.3. Η ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων μέχρι το 1204	17
1.4. Τα Ιωάννινα κατά την εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου	19
1.5. Τα Ιωάννινα Σερβοκρατούμενα	21
1.6. Τα Ιωάννινα επί οθωμανών και οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Ιωάννινα πριν από την εποχή του Αλή πασά	22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ιστορική κατάσταση στα Ιωάννινα επί Αλή πασά

2.1. Τα Ιωάννινα υπό την εξουσία του Αλή πασά	29
2.2. Δημογραφικά στοιχεία της πόλης των Ιωαννίνων στη διάρκεια του Αλή πασά και στην αμέσως μετά από αυτόν χρονική περίοδο	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Σχέσεις Χριστιανών και Μουσουλμάνων στα Ιωάννινα, κατά την εποχή του Αλή πασά

3.1. Η εύνοια και η ελαστικότητα του ισλαμικού νόμου στην απονομή της δικαιοσύνης έναντι των χριστιανών	57
---	----

3.2. Η επίδραση του ισλαμισμού στην τέχνη των χριστιανών	62
3.3. Γενικές αλληλεπιδράσεις στην καθημερινή ζωή μεταξύ συμβιούντων χριστιανών και μουσουλμάνων	63
3.4. Η παρουσία των νεομαρτύρων της χριστιανικής πίστης στα Ιωάννινα πριν και κατά την εποχή του Αλή πασά	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι επιδράσεις των Χριστιανών Λογίων στην κοινωνία των Ιωαννίνων

4.1. Η επίδραση των Ελλήνων λογίων.	73
4.2. Η παρουσία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού και η συμβολή του στις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων	92

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Σχέσεις και ζωή χριστιανών και μουσουλμάνων όπως αντικατοπτρίζονται στη δημοτική ποίηση

5.1. Ανθολόγηση από τη συλλογή ηπειρωτικών δημοτικών τραγουδιών	97
5.2. Ο πασάς στα δημοτικά τραγούδια	117
Παράρτημα	122
Συμπεράσματα	127
Βιβλιογραφία	133

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΚΟΝΙΤΣΑ

Είμαι Κονιτσιώτισσα, αφού τα παιδικά και εφηβικά χρόνια καθορίζουν την πολιτιστική μας ταυτότητα και την όλη προσωπικότητά μας.

Μέχρι τα 23 μου χρόνια έζησα στην περιοχή της Κόνιτσας (Αγία Παρασκευή, Μόλιστα και 18 χρόνια στο Μάξι). Υπηρέτησε ο πατέρας μου την Ελληνική Αστυνομία στην Κόνιτσα, γι' αυτό όλες αυτές οι μετακινήσεις.

Αγαπώ και νοσταλγώ ό,τι σχετίζεται με την Κόνιτσα.

Είμαι πεπεισμένη ότι η πορεία μου χαρακτήρηκε από τον πολιτισμό της Κόνιτσας. Αισθάνομαι μεγάλη ευγνωμοσύνη στα κοινωνικά πρότυπα και τις αξίες της. Σημάδεψαν όλα αυτά τη ζωή μου με δύναμη για θέληση και αγωνιστικότητα, με εργατικότητα και κινητικότητα για ψηλότερα.

Στην ψυχή μου η αγάπη και η ευγνωμοσύνη προς τους γονείς μου, Χριστόδουλο και Ελένη Αγγέλη, συνυφαίνονται με την αγάπη μου για την Κόνιτσα.

Για τους παραπάνω λόγους θεωρώ χρέος μου να αφιερώσω την πνευματική μου αυτή εργασία στο Δήμο Κόνιτσας.

Για την ευγενική του χορηγία και το ενδιαφέρον **ευχαριστώ** θερμά το δήμαρχό της κ. Πρόδρομο Χατζηεφραιμίδα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ένα θέμα που έχει ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία των Ιωαννίνων, για τη γενική ιστορία και την επιστήμη της θρησκευολογίας είναι οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Γιάννενα κατά την εποχή της κυριαρχίας του Αλή πασά.

Με την εργασία αυτή γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης, μέσα στο ιστορικό πλαίσιο 1741-1822 περίπου, των σχέσεων χριστιανών - μουσουλμάνων.

Αποφάσισα να ασχοληθώ με το θέμα –στα πλαίσια της επιστήμης της θρησκευολογίας– παρακινούμενη από βαθιά αισθήματα αγάπης προς την ιδιαίτερη πατρίδα μου τα Γιάννενα. Ένα θέμα δύσκολο, κατά την άποψή μου, αφού ναι μεν το βιβλιογραφικό υλικό είναι πλούσιο, αλλά όχι και το αρχαικό, το οποίο δε σώζεται. Παρ' όλα αυτά πιστεύω πως η εργασία αυτή θα προσφέρει -έστω και στο ελάχιστο- στην τοπική ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων και γενικότερα της Ηπείρου.

Για τη βοήθεια που μου προσέφεραν, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη, τη Μητρόπολη, το Ιστορικό Αρχείο και το Ληξιαρχείο της πόλης των Ιωαννίνων, στο Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο της Θεσσαλονίκης, στη βιβλιοθήκη της Θεολογικής και Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. και στη βιβλιοθήκη της Κόνιτσας.

Ευχαριστώ τους γονείς μου που μου δίδαξαν την υπομονή και για τη συμπαράστασή τους, τον αδελφό μου Κωνσταντίνο Αγγέλη, το σύζυγό μου Αυγερινό Αστέριο και τα παιδιά μου Σωτήρη και Χρήστο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τη σχέση χριστιανισμού και ισλαμισμού στα χρόνια του Αλή πασά στα Γιάννενα δεν έχει ασχοληθεί κανείς μέχρι σήμερα. Με την εργασία αυτή γίνεται μία προσπάθεια να προσεγγίσουμε τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Γιάννενα μέσα στο ιστορικό πλαίσιο 1741-1822 περίπου, κατά το οποίο έζησε ο Αλή πασάς στα Γιάννενα. Το βιβλιογραφικό υλικό που χρησιμοποιήσαμε εμφανίζεται πλούσιο, ενώ το αρχειακό φτωχό, γιατί με την πυρπόληση της πόλης των Ιωαννίνων από τον Αλή πασά, χάθηκαν πολύτιμα αρχεία. Τα μοναδικά στοιχεία που βρήκαμε είναι τρία Δημοτολόγια στο Γενικό Μητρώο Δημοτών της πόλης, τα πιο παλιά που υπάρχουν, αν και πολύτιμα για ορισμένα θέματα της εποχής, ωστόσο αναφέρονται κυρίως στην εποχή μετά τον Αλή πασά. Προσπάθειά μας είναι να εκθέσουμε τη ζωή των χριστιανών και των μουσουλμάνων στα Γιάννενα κατά την περίοδο του Αλή πασά, να ιδούμε τη συνύπαρξή τους με τους μουσουλμάνους και τις επιρροές στη μια ή στην άλλη θρησκευτική ομάδα από τη συμβίωσή τους. Ολοκληρωμένο έργο θα γίνει όταν ερευνηθούν τα αρχεία των οθωμανικών εγγράφων που βρίσκονται στην Άγκυρα.

Το όλο θέμα το διαιρέσαμε σε πέντε κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο που το επιγράφουμε «Ιστορική αναδρομή στην πόλη των Ιωαννίνων», εξετάζουμε με συνομία τη γεωμορφολογία της πόλης αλλά και της ευρύτερης περιοχής της από τα πανάρχαια χρόνια μέχρι σήμερα, την ονομασία της πόλης των Ιωαννίνων, καθώς και την

ιστορία της πόλης μέχρι την πτώση της στους Οθωμανούς. Ακολούθως εξετάζουμε τα Γιάννενα από την εποχή της πτώσης τους στους Οθωμανούς ως την εποχή του Αλή πασά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο προσπαθούμε να εξετάσουμε πρώτα την ιστορία της πόλης επί Αλή πασά, να προσεγγίσουμε ψυχοϊστορικά τη μορφή του Αλή πασά και να εξετάσουμε τι επικρατούσε και τι άλλαξε όταν τα Ιωάννινα βρέθηκαν υπό την απόλυτη εξουσία του Αλή πασά. Σημαντικό ρόλο διεδραμάτησε και το δημογραφικό στοιχείο της πόλης των Ιωαννίνων στην περίοδο του Αλή πασά και στην αμέσως μετά από αυτόν ακολουθούσα χρονική περίοδο.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Ιωάννινα κατά την εποχή του Αλή πασά και οι επιρροές που ασκήθηκαν στη συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων. Στη συνάφεια αυτή εξετάζεται επίσης η ελαστικότητα ή και η εύνοια του ισλαμικού νόμου στην απονομή της δικαιοσύνης έναντι των χριστιανών. Στην ίδια συνάφεια εντάσσουμε και την επίδραση του ισλαμισμού στην τέχνη των χριστιανών. Ακολούθως προσπαθούμε να δούμε τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις χριστιανών και μουσουλμάνων κατά την εποχή αυτή. Θίγουμε επίσης και το ζήτημα των νεομαρτύρων της χριστιανικής πίστης που έδωσαν το εξαγιαστικό παρόν τους στην εποχή που εξετάζουμε.

Στο επόμενο κεφάλαιο (τέταρτο) εξετάζονται οι επιδράσεις των χριστιανών λογίων και ιδιαίτερα του Κοσμά του Αιτωλού στην κοινωνία των Ιωαννίνων.

Ιδιαίτερη ήταν η φροντίδα μας στο να μελετήσουμε (στο πέμπτο κεφάλαιο) τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων όπως αντικατοπτρίζονται στη δημοτική ποίηση, καρπό της ψυχής του λαού μας. Τα ζωντανά αυτά τεκμήρια είναι

ένα από τα πιο σημαντικά κεφάλαια της ζωής της ελληνικής ψυχής του λαού μας, που έκανε τραγούδι τους καημούς της και τα ιστορικά συμβάντα του Ελληνικού Γένους, διασώζοντας έτσι ανεκτίμητης αξίας πληροφορίες. Φυσικά από το πλήθος των δημοτικών μας τραγουδιών επιλέξαμε τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα, που αφορούν την εργασία μας. Έτσι μπορούμε να έχουμε μια εικόνα του Αλή πασά όπως τη φωτογράφησε η συνείδηση της ρωμοσύνης στα τραγούδια της και να σκιαγραφήσουμε τη ζωή στα Γιάννενα κατά τη δύσκολη εκείνη εποχή.

Ελπίζουμε ότι με την μικρή μας ελάχιστη εργασία προσθέτουμε κάτι στην έρευνα για την ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων στην περίοδο του Αλή πασά και γενικότερα στην ιστορία της Ηπείρου.

Η εργασία αυτή περατώθηκε το 1998 και εκδίδεται με την ευγενική χορηγία του Δήμου Κόνιτσας το 2005.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ιστορική αναδρομή στην πόλη των Ιωαννίνων

1.1. Γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής και της πόλης των Ιωαννίνων

Στην κεντρική Ήπειρο, σε ίση απόσταση περίπου από τον Αμβρακικό και το Ιόνιο, οι δυτικές προεκτάσεις της Πίνδου αφήνουν κι ανοίγεται ανάμεσά τους ένα ευρύ λεκανοπέδιο, το οποίο κατοικημένο από τα πανάρχαια χρόνια της προϊστορίας, έγινε στην διαδρομή των αιώνων το λίκνο του ιστορικού βίου της Ηπείρου. Στο κέντρο αυτής της λεκάνης σχηματίζεται μία μεγάλη λίμνη με ένα μικρό νησί στη μέση και με μία βραχώδη χερσόνησο στη δυτική της όχθη όπου ο αρχικός πυρήνας ενός κάστρου εξελίχθηκε σε πόλη, την ιστορική πόλη των Ιωαννίνων.

Στα νότια του λεκανοπεδίου, στις υπώρειες του Τόμαρου, είχε ακμάσει επί αιώνες η αρχαία Δωδώνη, σεβάσμιο προσκύνημα όλων των Ελλήνων, ενώ στα βορειοδυτικά, στο σημερινό χωριό Ροδοτόπι, ήταν η αρχαία Πασσαρών, πρωτεύουσα των Μολοσσών και του Κοινού των Ηπειρωτών. Η πόλη των Ιωαννίνων θα αναφανεί πολλούς αιώνες αργότερα.

Κοντά στη λίμνη, στις νότιες όχθες της, ορθώνεται μεμονωμένο μέσα στον κάμπο ένα πετρώδες βουνό, η Καστρίτσα, όπου αναπτύχθηκε μία μεγάλη και γερά οχυρωμέ-

νη πόλη, που έζησε επί πολλούς αιώνες στην αρχαιότητα, αλλά κατοικήθηκε επίσης –ή ξανακατοικήθηκε– και τον μεσαίωνα. Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι, μάλλον μετά την εγκατάλειψη της Καστρίτσας, άρχισε να σχηματίζεται οχυρωμένος οικισμός στους γειτονικούς βράχους της λίμνης όπου το σημερινό κάστρο των Ιωαννίνων.

Σήμερα το κάστρο δίνει την εντύπωση μιας ομαλής χερσονήσου που εισχωρεί μέσα στην λίμνη, ενώ είναι γνωστό ότι ως τις αρχές του αιώνα μας το περιτριγύριζαν τα νερά της λίμνης. Οι επιχωματώσεις που έγιναν, για να γεμίσει η τάφρος που χώριζε την πόλη από το φρούριο, οι δενδροστοιχίες, οι πολυόροφες οικοδομές κλπ., δεν επιτρέπουν σήμερα να εκτιμήσει κανείς το επιβλητικό ύψος των τειχών, ενώ η παραλίμνια λεωφόρος με τα πλατάνια, δημιούργημα κι αυτή πολλών και μεγάλων επιχωματώσεων, ανέβασε την στάθμη του εδάφους και οι απόκρημνοι εκεί βράχοι δεν αναδύονται, όπως άλλοτε, απρόσιτοι και πανύψηλοι, από τα νερά της λίμνης. Η βραχώδης αυτή χερσόνησος, απροσπέλαστη από την πλευρά της λίμνης, δεν είχε παρά στενές και δύσκολες προσβάσεις από το μέρος της στεριάς. Οι προσβάσεις αυτές οχυρώθηκαν κάποτε και άρχισε να σχηματίζεται εκεί σιγά-σιγά μια ακρόπολη, καταφύγιο των ανθρώπων της περιοχής σε ώρες κινδύνου. Πότε οχυρώθηκαν αυτοί οι βράχοι και πότε άρχισε να σχηματίζεται ο πρώτος οικισμός σ' αυτή την ακρόπολη, ο αρχικός πυρήνας της μετέπειτα πόλης, δεν είναι γνωστό.

1.2. Η ονομασία της πόλεως των Ιωαννίνων

Στα κοιλώματα των απρόσιτων βράχων που προαναφέραμε, προϋπήρχαν, όταν η περιοχή ήταν ακόμη ακατοίκητη, ασκητήρια αναχωρητών, με υποτυπώδεις χώρους προσευχής, στα οποία ήρθαν να προστεθούν με τον καιρό μικρά εικονίσματα και ναΐσκοι. Κάποιος ναΐσκος του Αγίου Ιωάννου, σκαρφαλωμένος σε περίοπτη θέση ή σφηνωμένος κάπου στον πιο ψηλό βράχο, είχε δώσει καθώς φαίνεται στην περιοχή την ονομασία –ή κάποιον παραπλήσιο τύπο της ονομασίας– που πήραν έπειτα η ακρόπολη και ο αρχικός μικρός οικισμός: Ιωάννινα. Οι παλιοί Ηπειρώτες έλεγαν, –με τις συγκοπές του βόρειου γλωσσικού ιδιώματος: στ' Αγιάνν'να , στα Γιάνν'να ή Ιάνν'να και οι εγγράμματοι έγραψαν: τα Ιωάννινα. Η ονομασία αυτή, όνομα τοποθεσίας αρχικά και όχι πόλης, αντικατέστησε ίσως κάποια άλλη παλαιότερη, που δεν την ξέρουμε όπως δεν ξέρουμε επίσης την αρχαία ονομασία της πόλης εκείνης που είχε ακμάσει παλαιότερα στο γειτονικό λόφο της Καστρίτσας.

1.3. Η ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων μέχρι το 1204.

Κατά την αρχαιότητα στην περιοχή που βρίσκονται τα Ιωάννινα σήμερα κατοικούσε μια ισχυρή πελασγική φυλή, οι Μολοσσοί. Ο βασιλιάς τους Πύρρος το 272 π.Χ., κατάφερε να ενώσει όλες τις ηπειρωτικές φυλές υπό την εξουσία του. Σ' αυτά τα χρόνια και αργότερα επί ρωμαϊκής εξουσίας δεν αναφέρεται πουθενά το όνομα της πόλης των Ιωαννίνων.

Σε σωζόμενες πηγές χριστιανών ελληνόφωνων δε συναντούμε καμιά ρητή μαρτυρία για την πόλη. Ωστόσο, διατυπώθηκε η γνώμη –αν και η αρχαία Εύροια βρισκόταν αρκετά μακριά, στη σημερινή Γλυκή, δίπλα στον Αχέροντα– ότι ο βραχώδης εκείνος λόφος, τον οποίο οχύρωσε ο Ιουστινιανός, η Νέα Εύροια, ήταν ίσως οι βράχοι των Ιωαννίνων. Ο Ιουστινιανός λοιπόν μεταφέρει την Εύροια και τη χτίζει στη βραχώδη χερσόνησο του Βράχου, δηλαδή στην περιοχή που περικλείεται σήμερα από το Γιαννιώτικο κάστρο. Ο Προκόπιος στο σύγγραμμά του «Περί Κτισμάτων Ιουστινιανού» αναφέρει ότι ο Ιουστινιανός στο στρατηγικό βράχο, που αποτελεί ένα φυσικό οχυρό, έκτισε την τρίτη δεκαετηρίδα του 6ου μετά Χριστόν αιώνα μια οχυρή πόλη στην οποία μετέφερε τους κατοίκους μιας άλλης πόλης. Για τους λόγους αυτούς οι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι τα Ιωάννινα χτίστηκαν γύρω στον 7ο αιώνα μ.Χ.

Πάντως το όνομα Ιωάννινα εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τον έβδομο αιώνα. Στη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 879 μ.Χ. αναφέρεται ο Ζαχαρίας Επίσκοπος Ιωαννίνων. Από το 927 μ.Χ. και μετά τα Ιωάννινα αναφέρονται ως έδρα επισκοπής, όπως όριζε αυτοκρατορικό σιγίλιο, και υπάγονται στον αυτοκέφαλο Αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας με έδρα την Αχρίδα.

Αυτοκρατορικά έγγραφα του 1020 αναγράφουν τις μητροπόλεις και τις επισκοπές τις υπαγόμενες στη νεοσύστατη αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αχρίδος, ορίζοντας συγχρόνως και τους κληρικούς και τους πάροικους, δηλαδή τους καλλιεργητές γαιών της καθεμιάς. Οι αναγραφές αυτές μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε συγκριτικά το μέγεθος και τη σημασία των αντίστοιχων πόλεων. Είναι φανερό ότι η πόλη

των Ιωαννίνων ήταν τότε μικρότερη από την Καστοριά, τα Σέρβια και τη Βέροια¹.

Η Άννα Κομνηνή στην «Αλεξιάδα» της αναφέρει ότι το 1081 εισέβαλε στην Ήπειρο ο Νορμανδός Βοημούνδος, κατέκτησε τα Ιωάννινα, επεσκεύασε τα τείχη και το φρούριο και άνοιξε γύρω από το κάστρο τάφρο που γέμιζε με τα νερά της λίμνης². Μετά την κατοχή των Νορμανδών, που ήταν ολιγόχρονη, τα Ιωάννινα επανέρχονται στους Βυζαντινούς. Από το Βυζαντινό χρυσόβουλλο και από εντυπώσεις ενός Άραβα περιηγητή, που επισκέφθηκε τα Ιωάννινα το 1153, φαίνεται ότι η πόλη στα χρόνια αυτά βρισκόταν σε μεγάλη ακμή.

1.4. Τα Ιωάννινα κατά την εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου

Είναι γνωστό ότι το 1204 ο Βυζαντινός Μιχαήλ Άγγελος, από την οικογένεια των Κομνηνών, ίδρυσε κράτος με την επωνυμία Δεσποτάτο της Ηπείρου. Είχε πρωτεύουσα την Άρτα και ως ένα από τα σπουδαιότερα φρούρια, τα Ιωάννινα. Ο Μιχαήλ διοργάνωσε το κράτος του με μεγάλη φροντίδα και ικανότητα και το κατέστησε σεβαστό και υπο-

---

1. Για την Καστοριά λ.χ. ορίζονται 40 κληρικοί και 30 πάροικοι, για τη Γλαβίντσα και τά Κάνινα, στη Βόρειο Ήπειρο, επίσης 40 κληρικοί και 30 πάροικοι, για τά Σέρβια κοντά στην Κοζάνη 30 κληρικοί και 30 πάροικοι, για την Επισκοπή Ιωαννίνων οι μισοί: 15 κληρικοί και 15 πάροικοι. Δες: Εγκυκλ. Πάπυρος-Μπριττανικά, άρθρο: Ιωάννινα, σελ. 65.

2. Χωρίς να κάνει λόγο για τον μικρό ή μεγάλο αριθμό των οικητόρων αυτού του τόπου.